

חברה

חרדים צעירים : הערכת מצב ל-2011 ושלושה תרחישים ל- 2021

ד"ר ראובן גל
גלעד מלאך

חינוך

כלכלה

מדע
וטכנולוגיה

סביבה
ואנרגיה

תכנון
ארוך טווח

תעשייה
וחדשנות

תשתיות
פיזיות

בריאות

הון
אנושי

השכלה
גבוהה

אודות מוסד שמואל נאמן

מוסד שמואל נאמן הוקם בטכניון בשנת 1978 ביוזמת מר שמואל (ס) נאמן והוא פועל להטמעת חזונו לקידומה המדעי-טכנולוגי, כלכלי וחברתי של מדינת ישראל.

מוסד שמואל נאמן הוא מכון מחקר המתמקד בהתווית מדיניות לאומית בנושאי מדע וטכנולוגיה, תעשייה, חינוך והשכלה גבוהה, תשתיות פיסיות, סביבה ואנרגיה ובנושאים נוספים בעלי חשיבות לחוסנה הלאומי של ישראל בהם המוסד תורם תרומה ייחודית. במוסד מבוצעים מחקרי מדיניות וסקירות, שמסקנותיהם והמלצותיהם משמשים את מקבלי ההחלטות במשק על רבדיו השונים. מחקרי המדיניות נעשים בידי צוותים נבחרים מהאקדמיה, מהטכניון ומוסדות אחרים ומהתעשייה. לצוותים נבחרים האנשים המתאימים, בעלי כישורים והישגים מוכרים במקצועם. במקרים רבים העבודה נעשית תוך שיתוף פעולה עם משרדים ממשלתיים ובמקרים אחרים היוזמה באה ממוסד שמואל נאמן וללא שיתוף ישיר של משרד ממשלתי. בנושאי התוויית מדיניות לאומית שעניינה מדע, טכנולוגיה והשכלה גבוהה נחשב מוסד שמואל נאמן כמוסד למחקרי מדיניות המוביל בישראל.

עד כה ביצע מוסד שמואל נאמן מאות מחקרי מדיניות וסקירות המשמשים מקבלי החלטות ואנשי מקצוע במשק ובממשל. סקירת הפרויקטים השונים שבוצעו במוסד מוצגת באתר האינטרנט של המוסד. בנוסף מסייע מוסד שמואל נאמן בפרויקטים לאומיים דוגמת המאגדים של משרד התמ"ס - מגנט בתחומים: ננוטכנולוגיות, תקשורת, אופטיקה, רפואה, כימיה, אנרגיה, איכות סביבה ופרויקטים אחרים בעלי חשיבות חברתית לאומית. מוסד שמואל נאמן מארגן גם ימי עיון מקיפים בתחומי העניין אותם הוא מוביל.

יו"ר מוסד שמואל נאמן הוא פרופ' זאב תדמור וכמנכ"ל מכהן פרופ' משה סידי.

כתובת המוסד: מוסד שמואל נאמן, קרית הטכניון, חיפה 32000

טלפון: 04-8292329, פקס: 04-8231889

כתובת דוא"ל: info@neaman.org.il

כתובת אתר האינטרנט: www.neaman.org.il

חרדים צעירים:

הערכת מצב ל-2011 ושלושה תרחישים ל-2021

ד"ר ראובן גל

גלעד מלאך

פרויקט "שילוב חרדים"

מוסד שמואל נאמן לחקר מדיניות לאומית

המסמך הוכן למושב מיוחד בנושא: "הגיל הנעלם במגזר החרדי", פורום קיסריה

19 ביוני 2011

חרדים צעירים:

הערכת מצב ל-2011 ושלושה תרחישים ל-2021

א. רקע: החברה החרדית בישראל מקום המדינה ועד היום

1. מבוא

החברה החרדית התגבשה עוד באירופה בתגובה לרוחות מודרניות שסחפו את הדור הצעיר להשכלה, לציונות, לרפורמה ולסוציאליזם. כחלק מתהליך של התגוננות בנתה החברה החרדית מערכת חינוכית ותרבותית המתבססת על מאפיינים אחדים: (א) שמירה קפדנית על ההלכה ונטייה להחמרה; (ב) התנגדות לתנועות המודרנה ולהשכלה כללית; (ג) התבדלות קהילתית¹. בניגוד לתחזיות, החברה החרדית המשיכה להתקיים לאחר האסון שפקד אותה בזמן השואה, ומתהליך של שיקום וגיבוש מחדש שנעשה בשנות החמישים והשישים היא עברה לתהליך של ביסוס וצמיחה דמוגרפית מהירה משנות השבעים ואילך².

בשנת 2008 מנתה האוכלוסייה החרדית בישראל 637,000 נפש, שהם כ-8.8% מכלל האוכלוסייה בישראל³. מתוכם, 63.4% הם מתחת לגיל 20. על פי דוח "ישראל 2028", אם מגמות דמוגרפיות קיימות לא ישתנו שינוי דרסטי, החרדים יהיו ב-2028 יותר מחמישית מהאוכלוסייה היהודית בישראל⁴.

במדינת ישראל נוצרה מתכונת קיום חרדית ייחודית⁵. בשל אי-רצונם של החרדים לשרת בצה"ל, ולאחר שהתברר שהלימוד בישיבות הוא המתכונת הטובה ביותר לשמירה על אורח החיים החרדי, הפכה החברה החרדית הגברית ל"חברת לומדים"⁶. חברת הלומדים מתאפיינת בכך

¹ פרידמן, מ' (1991). **החברה החרדית: מקורות מגמות ותהליכים**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, עמ' 7-9.
² רביצקי, א' (1997). **דתיים וחילוניים בישראל: מלחמת תרבות?**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 6-8; מישר, י', לנסקי, צ' (2000). "קצבאות הילדים והילודה בישראל", בתוך: **רבעון לכלכלה** 47 (4), עמ' 535-565; הצמיחה הדמוגרפית קשורה בפריור גבוה אך גם בחזרה בתשובה, בעיקר בקרב הציבור המזרחי. ראו לאון, נ' (2009). **חרדיות רכה: התחדשות דתית ביהדות המזרחית**, ירושלים: יד יצחק בן צבי, עמ' 41-44.
³ על האומדנים השונים בדבר גודלה של האוכלוסייה ראו אצל פרידמן, י', ואח' (2011). "שיטות מדידה ואמידת גודלה של האוכלוסייה החרדית בישראל", הלמ"ס: <http://cbs.gov.il/www/publications/tec25.pdf>
⁴ ברודט, ד' (2008). "ישראל 2028: חזון ואסטרטגיה כלכלית-חברתית בעולם גלובלי": www.neaman.org.il/NeamanHeb/UploadFiles/DGGallery/6321642156.pdf
⁵ על קהילות חרדיות אחרות במדינות המערב ראו אצל גונן, ע' (2000). **מהישיבה לעבודה: הניסיון האמריקני ולקחים לישראל**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, עמ' 25-33; גונן, ע' (2005). **בין לימוד תורה לפרנסה: חברת לומדים ומתפרנסים בלונדון**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, עמ' 26-8.
⁶ פרידמן, מ' (1991). **החברה החרדית: מקורות מגמות ותהליכים**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, עמ' 87-80.

שבמוסדות החינוך שלה נלמדים כמעט אך ורק מקצועות קודש, בייחוד בגיל התיכון. לאחריו, נשארים בוגרי מערכת החינוך שנים ארוכות בעולם הישיבות והכוללים.⁷

המעבר לחברת לומדים בצד נורמות של יחס שלילי להשכלה גבוהה ולתעסוקה יצרו מצב חסר תקדים בעולם המערבי של חברה שבה רוב הגברים אינם שותפים במעגל העבודה. לעובדה זו יש כמובן השלכות גם על רמת החיים הממוצעת, באשר 58% מהמשפחות החרדיות חיות מתחת לקו העוני.⁸ בשל כך נאלצה החברה החרדית במשך שנים להסתמך על שלושה מקורות הכנסה עיקריים: (א) יציאת נשים לעבודה; (ב) תמיכת המדינה כחלק ממדיניות הרווחה הכללית, בצד כתמיכה ייחודית בחברת הלומדים; (ג) תרומות פרטיות מהארץ ומחול"ל.

2. הצורך בשינויים

בשנות השמונים והתשעים בלטו צמיחתה הדמוגרפית והתחזקותה הפוליטית של החברה החרדית. בעקבות כך נשמעו קולות גוברים בקרב **מעצבי המדיניות הציבורית** שטענו כי הישענותו של ציבור גדל והולך על תמיכת המדינה, בלי ליטול חלק פעיל במעגלי התעסוקה והשירות הלאומי והצבאי, עשויה להוביל למשבר כלכלי וחברתי.⁹ נשיא בית המשפט העליון בדימוס, השופט אהרון ברק, ניסח אתגר זה היטב כאשר התייחס לדחיית הגיוס של בחורי הישיבות במילים: "הכמות (גידול מספר בחורי הישיבות) עושה איכות (צורך בשינוי מדיניות)"¹⁰.

המשרדים העיקריים מבין משרדי הממשלה שעליהם מוטלת אחריות הטיפול בציבור החרדי הם משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה (תמ"ת), משרד האוצר, משרד החינוך ומשרד ראש הממשלה. בזה האחרון, הוטלה האחריות לנושא החרדים על המועצה הלאומית לכלכלה, בראשותו של פרופ' יוג'ין קנדל. במרץ 2009 פרסמה **המועצה הלאומית לכלכלה** דו"ח העוסק בנושא התעסוקה בקרב האוכלוסייה החרדית¹¹. כבסיס לדו"ח זה שימשו ההנחות הבאות:

- **קיומה של קהילה חרדית משגשגת ועצמאית הנו חלק מהותי מצביונה היהודי של מדינת ישראל, ולכן יש לפעול לשימור ולחיזוק יסודותיה, ולהימנע מכל מהלך העלול לערער יסודות אלה.**

⁷ הישיבות הגבוהות הן מוסדות להשכלה תורנית על-תיכונית, ולומדים בהן גם רווקים. ואילו הכוללים הם מסגרות קטנות יותר המיועדות לגברים נשואים בלבד הנקראים "אברכים". בשנות ההיווצרות של "חברת הלומדים" פנו רוב האברכים למשרות תורניות ולמקצועות קודש (רבנים בישיבות, שוחטים, מוהלים, מלמדי תינוקות וסופרי סת"ם). לאחר ששווקים אלו הוצפו בוגרי הישיבות התגברה תופעת הלימוד במשך שנים ארוכות בכוללים תמורת מלגת מחיה המורכבת מקצבה של משרד הדתות ומתרומות פרטיות שכל מוסד מגייס לעצמו.

⁸ לוי, ח' (2009). "המגזר החרדי: העצמה תוך שילוב בתעסוקה", ירושלים: המועצה הלאומית לכלכלה: www.pmo.gov.il/NR/rdonlyres/1A80BB40-DB3E-40C4-8B4D-0E9A2796988/0/UltraOrthodox_Employment_NEC_final.pdf

⁹ ראו בנק ישראל (2008). **דו"ח בנק ישראל 2007**, ירושלים: בנק ישראל, עמ' 305-308.

¹⁰ www.bankisrael.gov.il/deptdata/mehkar/doch07/heb/summ07h.htm#part8. כמו כן ראו מגוון מקורות שעוסקים בכך עוד בשלהי שנות התשעים ותחילת שנות ה-2000: שיפר, ו' (1998). **מערכת החינוך החרדי בישראל: תקצוב, פיקוח ובקרה**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות; מישר ולנסקי, לעיל הערה 2, שם; בן-דוד, ד' (2002). **אי שוויון וצמיחה בישראל**, תל אביב: המרכז לפיתוח ע"ש ספיר ליד אוניברסיטת תל-אביב.

¹¹ חגי לוי, **המגזר החרדי: העצמה תוך שילוב בתעסוקה**. המועצה הלאומית לכלכלה, משרד ראש הממשלה, מרץ 2009.

- העוני והתלות הגוברת של הקהילה החרדית בקצבאות ובתרומות מחלישים את הקהילה ופוגעים בחוסנה, ולכן יש לפעול לחיזוק עצמאותה ואיתנותה הכלכלית של קהילה זו, בעיקר באמצעות עידוד התעסוקה.
- עידוד התעסוקה בקרב הקהילה החרדית הינו נדבך מרכזי במאמץ למנוע החרפת הפערים הכלכליים והעמקת העוני בחברה בישראל.
- האוכלוסייה החרדית מתאפיינת ביכולת למידה גבוהה, בגישה אחראית ויסודית, ועל כן טמון בה פוטנציאל כלכלי גדול. סיוע בהשתלבות בתעסוקה איכותית ועל ידי כך במימוש פוטנציאל זה, לא זו בלבד שיתרום לאוכלוסייה החרדית עצמה, אלא אף יתרום תרומה משמעותית לשגשוגה הכלכלי של מדינת ישראל כולה.

הצורך בשינויים נבע גם מתוך החברה החרדית. התגוונות החברה החרדית וצמצום מקורות ההכנסה הקשורים בתשלומי ההעברה הביאו ליוזמות פנים-חרדיות שמטרתן למצוא פתרונות השכלה ותעסוקה לחרדים אשר אינם מעוניינים או יכולים להמשיך בלימודי הכולל.¹² למעשה, יש להודות בכך שהדחיפה העיקרית לשינוי באה מתוך הקהילה החרדית עצמה – הן בצורת יוזמות ואירגונים שהתפתחו בתוכה והן בזכות גישה "מתירה" יותר בה החלו לנקוט, בהדרגה ובזהירות רבה, מנהיגיה ורבניה של העדה החרדית.

במקביל, החל להתפתח בציבור הישראלי שיח עירני ביחס לשילובם של החרדים בחברה הרחבה. שיח זה מוצא ביטוי בתקשורת, בכנסת, בעמותות אזרחיות, בבית המשפט העליון, בבלוגים שונים באינטרנט, כמו גם בפשקווילים על קירות שכונות חרדיות. אין חולק על הצורך בשינויים. עיקר המחלוקת הוא לגבי אופן יישומו, על הדרך בה יש לבצע את מדיניות השינויים: האם בהדרגה – או ב'מהפך'; בלחץ – או במתניות; האם בכפייה – או בשיתוף פעולה.

הגישה המועדפת בעינינו לקידום שינויים בחברה החרדית היא להאיץ את שילובה של האוכלוסייה החרדית במעגל התעסוקה הרחב ולשפר משמעותית את מצבה הכלכלי – וזאת, מבלי לפגוע באופייה המיוחד.¹³

¹² לופר, י" (2003). מפנה בחברה החרדית: הכשרה מקצועית ולימודים אקדמיים, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, עמ' 49-60; כהן, ב' (2005). מצוקה ותעסוקה בחברה החרדית: מבט מבפנים, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.

¹³ גל, ר', זטקובצקי, א' (2010). מפת דרכים לתוכנית לאומית להאצת שילוב האוכלוסייה החרדית בכלכלה הישראלית, חיפה: מוסד שמואל נאמן והטכניון.

ג. האתגר הכלכלי-חברתי שקשור בגידול החברה החרדית:

מוקד צעירים

ככלל, סמוך לגיל 18 בחורים חרדים מתחילים ללמוד בישיבה גבוהה, לאחר שבגיל התיכון למדו בישיבה קטנה. לאחר הנישואין, המתרחשים בדרך כלל בשנות ה-20 המוקדמות לחייהם, עוברים האברכים החרדים ללמוד ב"כולל", ולימודים אלו עשויים להימשך שנים רבות. בניגוד לציבור הכללי, אין אצל החרדים צומת הדומה לסיום הצבא שמחייב את הצעיר החילוני או הדתי לבחון את המשך דרכו המקצועית. בשל כך, לטעמנו, המושג צעירים, בכל הקשור לחרדים, צריך לכלול קבוצה רחבה יותר מגילאי 18-22 (כהגדרה המקובלת בד"כ בעת דיון ב"צעירים"; ר' פורום קיסריה 2021), ואנו נתייחס בהמשך לגילאים 20-29.

כפי שהוזכר, קצב הגידול של האוכלוסיה החרדית הינו גבוה ומהיר. כתוצאה מכך שיעורם של הצעירים החרדים הוא תמיד עוד גבוה יותר משיעור החרדים בכלל באוכלוסיה, ואף קצב גידולו היחסי גבוה יותר. ניתן לראות זאת בבירור בשקף הבא:

גם הפערים בין החברה הכללית לחברה החרדית בולטים במיוחד בגיל "הצעירים". החברה החרדית מתאפיינת בשיעורים נמוכים של **משרתים בצבא**, של **לומדים** במוסדות אקדמיים ושל השייכים **לכוח העבודה**. הפערים בולטים ביותר בהשוואה בין **הגברים** (ראה טבלה להלן), אך גם שיעור הנשים החרדיות בלימודים אקדמיים ובתעסוקה נמוך מן המקובל בחברה הכללית.

על פי הסקר החברתי של הלמ"ס לשנת 2009, שיעור החרדים בגילאים 20-29 ששירת בצבא עומד על 5%, ואילו בקרב הציבור החילוני השיעור עומד על 88%. כמו כן שיעור הלומדים

במוסדות אקדמיים או בעלי השכלה גבוהה בציבור החרדי (גברים ונשים כאחד) עומד על 11%, לעומת 42% בקרב הציבור החילוני. הפער מתבטא גם בשיעור המשתתפים בכוח העבודה: 49% בלבד מן האוכלוסייה החרדית, לעומת 70% בקרב הציבור החילוני¹⁴.

מוקד הפערים בתחום התעסוקה הוא בקרב הגברים. שיעור הנשים החרדיות בגילאי 29-20 שאינן בכוח העבודה עומד על 28% לעומת 24% בקרב נשים שאינן חרדיות. לעומת זאת בקרב הגברים החרדים 72% אינם בכוח העבודה לעומת 35% בקרב גברים שאינם חרדים.

הפערים באים לידי ביטוי גם בהיקף העבודה, תחומי התעסוקה וגובה השכר. 50% מהעובדים החרדים בגילאי 20-29 עובדים פחות מ-35 שעות בשבוע. בקרב ציבור חילוני בגילאים אלו רק 26% עובדים בהיקף דומה. 80% מהעובדים בגילאים 20-29 במגזר החרדי מרוויחים עד 5,000 שקל ברוטו, ואילו במגזר החילוני מרוויחים סכום זה 48% בלבד מן העובדים בגילאים אלו. אפשר גם לראות את התמקדותו של המגזר החרדי בתחום החינוך: 48% מקרב החרדים עוסקים בענף החינוך, לעומת 5% בלבד בקרב ציבור חילוני בגילאים אלו. העיסוק בחינוך בולט במיוחד אצל הנשים החרדיות: 57.5% מהן עוסקות בתחום זה, לעומת 10% מן הנשים שאינן חרדיות.

ג. מסלולים חדשים בתחומי הצבא, ההשכלה והתעסוקה

בשנות התשעים ובעשור הראשון של שנות ה-2000 נוצרו מגוון מסלולים ייעודיים עבור החברה החרדית בתחומי השירות הצבאי והאזרחי, ההשכלה האקדמית והתעסוקה. מסלולים אלו מבטאים "הסדריות חדשה" ביחסי המדינה והחרדים, שעניינה שילוב החרדים בתעסוקה בלי לפגוע באוטונומיה שלהם. בצד הסדרים אלו עודדה המדינה יציאה לעבודה גם באמצעות הפחתה בתשלומי ההעברה, והקיצוץ הבולט ביותר התרחש בתחום קצבאות הילדים. תוצאת ההסדרים החדשים היא שלפני בחור או אברך חרדי בתחילת שנות ה-20 לחייו עומדים כיום כמה מסלולים אפשריים נוסף על המסלול של לימוד ממושך בכולל.

1. צבא ושירות אזרחי

פסילת הסדר דחיית השירות של בחורי הישיבות הובילה להקמת "הוועדה לגיבוש ההסדר הראוי לגיוס בני ישיבות" (שנודעה כ"ועדת טל")¹⁵, ובהמשך – לחוק "דחיית שירות לבחורי ישיבות שתורתם אומנותם", התשס"ב, 2002. חוק זה אפשר הקמת מסלול לשירות אזרחי עבור המגזר החרדי. עוד קודם לכן החל לפעול מסלול צבאי ייחודי שנקרא "הנח"ל החרדי". במסלול זה משרתים כיום קרוב ל-1,000 בחורים (חלקם נשרו מלימודיהם בישיבות). לאחר שהוועדה לכינון שירות לאומי-אזרחי בישראל (שנודעה כ"ועדת עבריי") עסקה באופן שבו יקודם השירות האזרחי, ומשרד הרווחה חתם על התקנות הנדרשות, הוקמה ב-2007 מנהלת השירות האזרחי-לאומי. צעד

¹⁴ הנתונים הם עיבוד שלנו מתוך הסקר החברתי של הלמ"ס, 2009. כך גם הנתונים בהמשך סעיף זה:

<http://surveys.cbs.gov.il/Survey/survey.htm>

¹⁵ "דוח הוועדה לגיבוש ההסדר הראוי בנושא גיוס בני ישיבות בראשותו של השופט צבי טל", 2000-1999:

www.knesset.gov.il/docs/heb/tal.htm

זה אפשר את יישומו של חוק טל¹⁶. אברכים חרדים החלו להיכנס למסלול החל בראשית 2008, וכיום (תחילת 2011) משרתים בו יותר מ-1,600 חרדים. בד בבד, פתח צה"ל מסלולים מקצועיים המיועדים לחרדים נשואים, המכונים "מסלולי שח"ר" (שילוב חרדים). ישנם מסלולים כאלו בחילות האוויר, המודיעין, הים, הלוגיסטיקה, התקשוב ובפיקוד העורף, ובסך הכול משרתים בהם כיום כ-1,000 חרדים.

2. השכלה אקדמית

למן שנת 1998 נעשו ניסיונות ראשונים לשלב סטודנטים חרדים במסגרות לימודים ייעודיות, ובהן תכנית מיוחדת לסטודנטים חרדים לעבודה סוציאלית באוניברסיטת בר-אילן, תכניות ללימודי מנהל עסקים בטורו קולג', ותכניות לראיית חשבון ומקצועות טכנולוגיים במסגרת מכון נוה ומכללת לוסטיג כשלוחות של מכון לב. ניסיונות אלו קיבלו תמיכה כבדת משקל כאשר בשנת 1999 קיבלה המועצה להשכלה גבוהה החלטה שלפיה תוקם מכללה חרדית שתתופעל על ידי עמותה חרדית ותכניה וההוראה בה יהיו באחריות מוסד אקדמי מוכר. החלטה זו הביאה בתוך שנים ספורות להקמת המכללה החרדית בבני ברק, המכללה החרדית בירושלים, הקמפוס החרדי של מכללת קרית אונו ומוסדות נוספים. מוסד נוסף המאפשר, בקלות יחסית, לימודים אקדמיים לחרדים הוא האוניברסיטה הפתוחה, על שלוחותיה. ואולם, נכון לעת הזו, אין כמעט למצוא סטודנטיות וסטודנטים חרדים באוניברסיטאות 'הרגילות' – חיפה, ת"א, ב"ש, העברית ב-ם והטכניון. הסיבה העיקרית לכך היא העדרם של "סידורים" מיוחדים (הן מבחינת הפרדת גברים-נשים, מזון וכד' והן מבחינת ליווי ותמיכה אינטנסיביים בלימודים עצמם) במוסדות אלו. הנסיונות הספוראדיים שנעשו פה ושם (כדוגמת הנסיון עם שתי מכינות בטכניון) העידו, בתוצאותיהן הדלות, על העדר היערכות נכונה.

בסך הכול עומד כיום מספרם של החרדים הלומדים במוסדות השכלה אקדמיים על כ-6,000 סטודנטים¹⁷ – זאת, בהשוואה לכ-300,000 סטודנטים לא חרדים בישראל.

3. הכשרה מקצועית

היזומה הראשונה להכשרה מקצועית ייעודית לחרדים באה מתוך החברה החרדית עצמה, עם הקמת "המרכז החרדי להכשרה מקצועית" בירושלים, בשנת 1996. מרכז זה חרת על דגלו הכשרה מקצועית בתחומים כלליים ולא רק במקצועות המזוהים מסורתית עם הציבור החרדי.

בד בבד עם הקמת המרכז החל משרד העבודה והרווחה (ובהמשך משרד התמ"ת) לבנות מסלולים נפרדים להכשרה מקצועית לחרדים. בשנת 2000 הצטרף ארגון הגיוינט כגוף מפעיל של הקורסים הללו, ולאחר שנים אחדות (2005) הוקמה מסגרת משותפת למשרד התמ"ת ולגיוינט בשם "תנופה בתעסוקה" (תב"ת), שבמסגרתה מופעלות כמה תכניות ייעודיות לחרדים. תכניות אלו כוללות הכשרות חלופיות ללימודי הוראה בסמינרים לנשים, מרכזי השמה (מ.פ.ת.ח.) וסיוע

¹⁶ "דוח הוועדה לכינון שירות לאומי-אזרחי בישראל בראשותו של האלוף (במיל') דוד עברי": www.most.gov.il/Departments/NCS/Ivry2005.htm

¹⁷ ראו בנק ישראל (2011). "דו"ח בנק ישראל 2010, ירושלים: בנק ישראל, עמ' 188-191: www.bankisrael.gov.il/deptdata/mehkar/doch10/heb/p5.pdf

ליזמות עסקית של חרדים ("ברכה בעסקים"). בתכניות תב"ת השתתפו בשנים 2005-2010 יותר מ-20,000 חרדים.

4. קיצוץ בקצבאות

התכנית הכלכלית של ממשלת ישראל בשנת 2003 (בהנהגתו של בנימין נתניהו כשר האוצר דאז) כללה קיצוץ נרחב בקצבאות הילדים. השינוי הבולט ביותר היה מעבר לקצבאות אוניברסליות (בשיעור דומה לכל ילד) וביטול הבחנה שלפיה הקצבה למן הילד הרביעי ואילך גבוהה במידה רבה מן הילד הראשון.

משפחה עם 8 ילדים קיבלה בסוף שנות התשעים קצבה בגובה של 3,800 שקל. בעקבות תיקון בחוק ביוזמת ח"כ הלפרט בשנת 2000 עלתה הקצבה לזמן קצר ל-4,800 שקל, אך בשנת 2003, כאמור, קוצצו הקצבאות בשיעור ניכר: נכון לשנת 2011, משפחה שכל 8 ילדיה נולדו לפני התיקון תקבל 2,650 שקל, אך אם ילדיה נולדו לאחר מאי 2003, היא תקבל 1,600 שקלים בלבד. השינוי בולט אפוא במיוחד בכל הנוגע לזוגות צעירים חרדיים, שכן הקצבה לילדים שנולדו לאחר מאי 2003 נמוכה לאין ערוך. המשפחות החרדיות הצעירות כבר אינן יכולות להסתמך על קצבה גבוהה כפי שהייתה להוריהם או לאחיהם הגדולים.

השפעותיה של התוכנית הכלכלית הזו, גם אם לא היו דרמטיות, הצביעו בכ"ז על יכולתה של 'המדינה' לחולל תזוזה בתחום ההשתתפות בכוח העבודה: דו"ח בנק ישראל (2008)¹⁸ מציין במפורש כי "בשנתיים האחרונות הסתמן מפנה באוכלוסייה החרדית: תוכניות מיועדות לעידוד התעסוקה במגזר החרדי יחד עם קיצוץ ניכר בתשלומי ההעברה פעלו להגדלת שיעורי ההשתתפות והתעסוקה בקרבם (בעיקר בקרב הנשים) ותרמו בשנים 2006 ו-2007 לירידה ניכרת של תחולת העוני ושל עוצמתו." (עמ' 301).

ועוד: "צמצום תשלומי ההעברה המיועדים לאוכלוסיות החלשות, ובכללן קצבאות הילדים למשפחות גדולות, וכן יתר הקפדה, כנדרש, על הקריטריונים לקבלת גמלה של הבטחת הכנסה... צעדים אלו תרמו גם להגדלת שיעורי ההשתתפות והתעסוקה של האוכלוסיות החלשות" (עמ' 296).

ד. התפתחויות חדשות: 2010-2011

ממשלת ישראל הנוכחית, בדומה לממשלות קודמות, ממשיכה במהלכים לשילוב חרדים בתעסוקה. היא אף קבעה מתווה לפתרון בעיית תשלומי "הבטחת הכנסה" לחרדים, לאחר שבית המשפט העליון קבע שהם אינם חוקיים, ובמענה ללחץ ציבורי עיקש שלא להחזירם בדרכים

¹⁸ מתוך דו"ח בנק ישראל (2008) פרק ח': סוגיות במדיניות הרווחה.

אחרות. ממשלת ישראל נקטה בשנים 2010-2011 בארבעה צעדים עיקריים לשילוב חרדים בחברה ובתעסוקה¹⁹:

1. **הגבלת קצבת "הבטחת הכנסה"**. למן שנת 2011 אברכים חרדים יכולים לקבל את קצבת "הבטחת הכנסה" במשך עד 5 שנים. כמו כן החליטה הממשלה שהסכום שיוקדש לקצבה זו לא יעלה אף אם יעלה מספר האברכים הזכאים לו.
2. **הורדת גיל הפטור משירות צבאי**. בתחילת 2011 הופנו כל בני הישיבות מעל לגיל 28, ואף הצעירים מהם – אם יש להם 3 ילדים ויותר – למערך המילואים ובכך, למעשה, קיבלו פטור משירות סדיר. מהלך זה שינה באופן משמעותי את גיל הפטור משירות צבאי (שעמד עד אז על 35, תלוי במספר הילדים) והקטין משמעותית את מספר החרדים המצויים בחזקת "תורתם אומנותם" ומנועים, משום כך, לעבוד.
3. **הורדת גיל יכולת הפנייה לשירות אזרחי**. מתחילת 2011 יכולים לפנות לשירות אזרחי (ביטחוני) גם צעירים בני 22 ויותר, ללא ילדים.
4. **יצירת מעמד של "חצי אברך"**. בהתאם להחלטת שר החינוך, למן שנת 2011 אפשר להמיר את מעמד האברך במעמד של "חצי אברך". מעמד זה מאפשר ללמוד בכולל 17 שעות בשבוע בלבד ולקבל מחצית מן ההקצבה החודשית לאברך. יתרת הזמן עשויה להיות פנויה לתעסוקה.

השוואת הנתונים בשלושת המסלולים המדוברים – שירות צבאי ואזרחי, לימודים אקדמיים ותעסוקה (באמצעות מרכזי תעסוקה) -- בין השנים 2005 ו-2010 מצביעה, אכן, על 'קפיצה' משמעותית: כאשר מתמקדים רק על גברים, בקבוצת הגיל 20-29, הגידול במספר המשרתים בצה"ל ובשא"ל הוא יותר מפי שלוש; ההצטרפות לאקדמיה עלתה ב-80%; והכניסה לתעסוקה דרך מרכזי מ.פ.ת.ח. (שנפתחו רק ב-2006) הגיעה תוך 4 שנים ל-2,000.

¹⁹ להרחבה על מהלכים אלו ראו את נייר העמדה של מר חגי לוי, "מדיניות הממשלה בעניין שילוב המגזר החרדי בכלכלה ובחברה בישראל", בחוברת זו.

ה. הערכת התפתחויות

שתי ועדות ציבוריות, האחת בשנת 1998 והשנייה בשנת 2003, ניסו להתמודד עם בעיות יסוד של החברה הישראלית הרב-תרבותית. האחת, **ועדת טל**, התמודדה עם אי-שירותם של בחורי ישיבות בצה"ל והציעה פתרונות שנועדו להביא ליתר שוויון בחלוקת הנטל בין האוכלוסיות בישראל²⁰. הוועדה השנייה, **ועדת דברת**, ניסתה להביא לשוויון מהותי יותר ולרפורמה מקיפה בתחום החינוך²¹. אחת ההמלצות החשובות ביותר שלה - הקריאה להכניס לבתי הספר החרדיים "לימודי ליבה" - נתקלה בהתנגדות עזה בקרב הציבור החרדי.

כאמור לעיל (סעיף ג), נכון לשנת 2011 מסלול השירות האזרחי שהומלץ על ידי ועדת טל התפתח למסלול שמשרתים בו יותר מ-1,500 חרדים ונוספו אליהם עוד כ-2,500 חרדים במסלולי שח"ר בצבא ובנח"ל החרדי. לעומת זאת בתחום לימודי הליבה בהם עסקה ועדת דברת לא חלו שינויים. החידוש היחיד היה החרגה מפורשת בחוק של מוסדות חרדיים על-יסודיים מן הצורך בלימודי ליבה.

להבנתנו, הניתוח של ועדת דברת היה מדויק: הקושי של גברים חרדים להשתלב בחברה ובמשק, ראשיתו בהיעדר לימודי היסוד בבית הספר ובתיכון. פתרונות התערבותיים בגיל מבוגר יותר לא יכולים להדביק את הפערים שנוצרו בין החרדים לקבוצות האחרות. אולם, לדעתנו, הפתרון שהציעה ועדת דברת לא היה יישומי, שכן הוא לא הביא בחשבון את מידת המסוגלות של החברה החרדית לעכל שינויים דרמטיים כל כך.

²⁰ "דוח הוועדה לגיבוש ההסדר הראוי בנושא גיוס בני ישיבות" (2000).

²¹ "התוכנית הלאומית לחינוך/ כוח המשימה הלאומי לקידום החינוך בישראל", יו"ר שלמה דברת (2005).

התוכניות אותן מנינו לעיל - צבא ושירות אזרחי, אקדמיה והכשרה מקצועית - הצליחו להתממש משום שהן איפשרו (ולא חייבו, או נאכפו) לאוכלוסיית הצעירים החרדים ליטול חלק במסלולי השתלבות עפ"י בחירתם ובהתאם לקצב שלהם. גם תהליך פיתוחם של מסלולים אלו נעשה באורח הדרגתי ומתמשך ולא במהלך מהיר ורדיקאלי.

כך למשל, ההכשרות המקצועיות והקמת המוסדות האקדמיים המותאמים לחרדים נוצרו מתוך **לחץ פנימי בחברה החרדית**. גם מסלולי השירות האזרחי והצבאי, אשר באו כביכול ביוזמה מלמעלה, פגשו יותר ויותר תלמידים חרדים שאינם יכולים או מעוניינים להישאר "בחברת הלומדים" וחיפשו ערוץ לגיטימי להשתחרר ממעמד "תורתם אומנותם". אף אחד מן הפתרונות הללו לא נקבע כחוק מחייב (אמנם השירות הצבאי והאזרחי מוסדרים על פי חוק טל, אך אין מדובר בחוק כופה, אלא כזה המאפשר למעוניינים בכך להשתלב בשירות במסלולים ייחודיים לחרדים).

גם את ההתפתחויות האחרונות שחלו בתחום המדיניות הציבורית בכל הנוגע לחרדים (2010-2011) יש לראות על רקע התפיסה ההסדרית החדשה, הדוגלת ב**שינוי מתון ותהליכי**. קצבת הבטחת ההכנסה הומרה בקצבה של 5 שנים, שאמורה למתן את המעבר העתידי של התלמידים למעגל העבודה הכללי או התורני. הורדת גיל הפטור נועדה לאפשר לאברכים צעירים יחסית לצאת למעגל העבודה בלי שלצבא תהיה כל תביעה אליהם, ומעמד "חצי אברך" אמור להקל על הפונים לתעסוקה בלי שיצטרכו לבטל כליל את מעמדם כלומדי תורה.

עניין נוסף שיש לייחס לו תשומת לב הוא ה**ירידה** העקבית ב**גיל הצעירים החרדים** המבקשים להצטרף למסלולים ולהסדרים החדשים. אם בעת יצירת המסלולים גילם הממוצע של הפונים עמד על שלהי שנות ה-20, כיום הגיל הממוצע של הפונים לכל התכניות עומד על פחות מ-25. השינוי הגילאי מבטא את העובדה שיותר ויותר צעירים חרדים כיום מודעים כבר בגיל צעיר לאפשרויות השונות העומדות לפניהם וחושבים כבר בגיל 20-25 על עתידם הכלכלי והמקצועי. מגוון המסלולים יצר מצב שבו צעיר חרדי איננו ממשך ללמוד בכולל לאורך שנים רבות מתוך ברירת מחדל, אלא ניצב זמן קצר לאחר חתונתו לפני החלטה לאן לנתב את עתידו המקצועי. חלק ניכר מן הצעירים בוחרים, ואף ימשיכו לבחור בעתיד, בלימוד בכולל כעיסוק בלעדי, אך חלק אחר פונה – ואף עשוי לפנות בשיעורים גבוהים יותר בעתיד – למסלולים אלטרנטיביים. יש להדגיש כי אלו האחרונים אינם זונחים, ככלל, את העיסוק בלימודי קודש, אך עיסוק זה חדל מלהיות עבורם מחסום לפני תעסוקה ופרנסה.

ו. תרחישים לשנת 2021

בעקבות גידולה המהיר של החברה החרדית שיעור החרדים בגילאים הצעירים גבוה יותר משיעורם בכלל האוכלוסייה. לפיכך לכניסה של צעירים חרדים בגילאי 20-29 תהיה השפעה גדולה על עתיד המשק. בשנת 2009 היו צעירים חרדים 13.5% מכלל האוכלוסייה היהודית בגיל זה, ואילו בשנת 2021 צפויים הצעירים החרדים להיות 22% מכלל אוכלוסייה זו.

מבקרי "ההסדריות החדשה" טוענים שמספרי המצטרפים למסלולים החדשים אינם מדביקים את קצב הגידול של החברה החרדית. חברה זו גדלה בקצב של 5% בשנה, ולפיכך על אף כל המסלולים החדשים, שיעור החרדים שאינם משרתים בצבא ממשיך לעלות, ושיעורי התעסוקה של חרדים גברים אינם עולים.

לטעמנו, כאשר בוחנים הצלחה של מסלול חדש, יש לבחון בשנים הראשונות את מידת התפתחותו באופן מספרי ואיכותי, בלי קשר לשאלה עד כמה מספרים אלו יוצרים שינוי חברתי כולל. אולם כדי להעריך נכונה את מידת הצלחתם של המסלולים השונים גם בראייה הצופה פני עתיד, יש צורך להתייחס גם לשאלת גודלם באחוזים בקרב כלל החרדים בשנות ה-20 לחייהם.

להלן נסרטט שלושה תרחישים אפשריים להתפתחות המסלולים בעשור הקרוב.

1. תחזית ל-2021: סטגנציה מספרית

בתרחיש זה מספר הפונים לשלושת המסלולים לא יעלה באופן דרמטי וישאר פחות או יותר בקצב הקיים. גם כיום רוב הפונים למסלולים אלו אינם שייכים ל"ליבה" החרדית, זו המאופיינת בהתנגדות פנימית לשינוי אורח החיים של חברת הלומדים. תמיכת המדינה בלומדי התורה מצד אחד ויכולת ההשתכרות הנמוכה מצד שני ימשיכו לגרום לכך שרוב מוחלט של הגברים החרדים ימשיכו ללמוד שנים ארוכות בישיבה ובכולל.

בהתקיים תרחיש זה, שיעור הגברים החרדים הצעירים בגילאי 20-29 המשתתפים בכוח העבודה יוסיף לרדת ויגיע לשיעור של 17%. בגלל משקלם הגובר של הצעירים החרדים שיעור המשתתפים בכוח העבודה של כלל הגברים הצעירים בישראל ירד ב-2021 מ-60% (השיעור הנוכחי) ל-54.5%.

להערכתנו מידת הסבירות של התקיימות תרחיש זה נמוכה, בעיקר בשל הלחץ הגובר בתוך החברה החרדית לכניסה למעגל העבודה, ובשל התפתחותם המהירה של המסלולים החדשים בשנים האחרונות.

2. תחזית ל-2021: עלייה מתונה בהתאם לקצב הגידול של החברה החרדית

בתרחיש זה מספר הפונים למסלולים השונים ימשיך לעלות בהתאם לקצב הגידול של החברה החרדית (5% בשנה). התפתחות זו תבטא מצב שבו בחלקים ה"פתוחים" יותר בחברה החרדית יתבססו המסלולים החדשים כלגיטימיים, לעומת חלקיה השמרנים שבהם היא עדיין תיתפס כלא רצויה וכפתרון של "בדיעבד".

בהתקיים תרחיש זה, שיעור **הגברים החרדים הצעירים** בכוח העבודה לא ישתנה – 28%. עם זאת, בשל הגידול בשיעור הגברים החרדים בכלל האוכלוסייה, **יִרָד** שיעור התעסוקה של **כלל הגברים הצעירים** בישראל מ-60% ל-57%.

לדעתנו ישנה **סבירות בינונית** להתקיימות תרחיש זה. רוב התכניות החדשות עדיין לא פרצו לליבת החברה החרדית, וההתייחסות הרווחת כלפי גברים הפונים להשכלה או לתעסוקה עדיין אינה אוהדת. כמו כן קשיים בהשמה של בוגרי המסלולים החדשים עשויים לפגוע באטרקטיביות של מסלולים אלו.

3. **תחזית ל-2021: עלייה מהירה מעבר לקצב הגידול של החברה החרדית**

בתרחיש זה מספר הפונים למסלולים השונים ימשיך **לעלות** בקצב מהיר (כ-10% בשנה במשך עשור). תרחיש זה יתממש אם תתפתח לגיטימציה פנים-חרדית גבוהה לשירות אזרחי או צבאי וללימודים אקדמיים והכשרה מקצועית. בהינתן מצב זה, רוב בחורי הישיבות יפנו – לאחר כמה שנות לימודים בישיבה ובכולל – להשתלבות חברתית ותעסוקתית, ומיעוטם ימשיך ללמוד בכולל שנים רבות.

בהתקיים תרחיש זה, שיעור **הגברים החרדים** בכוח העבודה בגילאי 20-29 יעלה מ-28% ל-51%. כתוצאה מכך שיעור התעסוקה של **כלל הגברים הצעירים** בישראל ישמור על יציבות ואף יעלה **במעט** מ-60% ל-61.3%.

לדעתנו ישנה **סבירות גבוהה** לאפשרות זו, אם כי היא תלויה בכמה גורמים. היא עשויה להתממש רק אם השינויים ביחס של החברה החרדית לתעסוקת גברים יעמיקו. היא גם תלויה במידת התמיכה של המדינה במסלולים החדשים ובפיתוח מסלולים נוספים שעליהם נעמוד בפרק הבא.

ריכוז של שלושת התרחישים מופיע בטבלה הבאה:

תרחישים אפשריים ל-2021

גברים חרדים בגילאי 20-29	תרחיש א: מספר דומה של חרדים במסלולים	תרחיש ב: עלייה של 5% בשנה במסלולים	תרחיש ג: עלייה של 10% בשנה במסלולים
חרדים צעירים במסלולים חדשים	6,000	10,250	17,100
שיעור חרדים המשתתפים בכוח העבודה	17%	28%	51%
שיעור גברים צעירים בישראל בכוח העבודה	54.5%	57%	61%

המאמץ הציבורי והממשלתי צריך להיות, כמובן, למימוש התרחיש השלישי. ואולם, כדי שתרחיש זה יקרב, חייבים להתקיים שני תנאים עיקריים: ראשית, שהשינויים ביחס של החברה החרדית לתעסוקת גברים יתחזקו ויעמיקו; ושנית, מחויבות מלאה ונחושה של המדינה במסלולים החדשים ובאימוץ שורה של המלצות אסטרטגיות.

ז. המלצות אסטרטגיות

1. בתחום החינוך העל-יסודי

א. יש מקום (וגם סבירות גבוהה להצלחה!) להוספת לימודי יסוד (אמ"מ – אנגלית, מתמטיקה, מחשבים) בגיל התיכון, לצעירים חרדים המעוניינים בכך. על פי ניסיון העבר, אין לכפות לימודים אלו על כלל החברה החרדית ויש 'לרדת' בשלב זה מהדרישה להכנסת לימודי ליבה.

ב. יש למצוא דרכים לתמרוץ כספי של ישיבות תיכוניות חרדיות, קיימות וחדשות, שבשל עלות הלימודים הגבוהה רק חרדים ממעמד בינוני-גבוה יכולים ללמוד בהן.

ג. יש לפתוח **מסלולים לא פורמליים** להרחבת **השכלה כללית** או **הכנה לבגרות**, שיפעלו בקרב צעירים חרדים המעוניינים בכך, ויתקיימו מעבר לשעות הלימודים בישיבות הקטנות, בשעות הערב ובחופשות.

ד. יש להעלות את רמת מבחני "החוץ" ("מבחני סולד") לרמה של בחינות הבגרות ולאחר מכן להכיר בהם כאקוויולנטיות לתעודת בגרות.

2. בתחום ההשכלה הגבוהה

א. הקמת **מכינה אקדמית כלל-אוניברסיטאית**.

ב. בניית **תכניות המשך לתואר ראשון** עבור **נשים** הלומדות תכניות חלופיות בסמינרים, או לחילופין -- פתיחת אפשרות לתחילת הלימודים לתואר ראשון במסגרת **הסמינרים**;

ג. פתיחת **האוניברסיטאות הרגילות** (תל אביב, חיפה, ירושלים, באר שבע, טכניון ועוד) לפני סטודנטים חרדים, באמצעות הקמת "**מעטפת תמיכה**" מותאמת לאוכלוסיה זו.

ד. פתיחת דרכים אלטרנטיביות ל**מימון לימודים**, ובהן תכנית פר"ח ומתן הלוואות ארוכות טווח, כולל **מימון מודולארי** (באמצעות 'שוברים').

ה. העדפה מוצהרת ומעשית (באמצעות מימון ותמיכות) למקצועות **מוטי תעסוקה** ובמיוחד למקצועות **טכנולוגיים, רפואה והנדסה**.

3. בתחום השירות הצבאי והאזרחי

א. הצבת **יעדים מספריים** במונחי **תרחיש ג'** לעיל, הן בצה"ל והן בשא"ל.

ב. הרחבה משמעותית של מרכיב **ההכשרה וההכנה התעסוקתית** – בעיקר בשא"ל.

ג. פתיחת מסלול **עתודה טכנולוגית-אקדמית** לחרדים בצה"ל.

4. בתחום התעסוקה

א. יש לעבור במהירות ובנחישות ל**יישום ההמלצות** בנושא זה שהוכנו ע"י **הוועדה לבחינת מדיניות תעסוקה-2010** ("ועדת אקשטיין" - תמ"ת בשיתוף עם מל"כ במשרד רה"מ ובנק ישראל).

ב. **ארגון המידע** הקיים על אפשרויות הלימודים והתעסוקה **תחת קורת גג אחת**. יש לפתח את מרכזי התעסוקה לחרדים הקיימים היום למרכזים מקצועיים המספקים הן **מידע**

תעסוקתי, הן איבחון והכוונה מקצועית (לתעסוקה וללימודים) והן מידע וייעוץ ללימודים אקדמיים.

ג. **הקמת גוף ייעודי במשרד ראש הממשלה אשר יפקד על תיאום הפעולות המבוצעות ע"י הגופים השונים וכן על בחינה ובקרה מתמדת של נושא שילוב החרדים בתעסוקה.**

את מכלול הצעדים הקיימים והמוצעים יש להפעיל באופן מבוקר, תוך שיתוף פעולה ומבלי ליצור עימות או התנגדות עם מנהיגות הציבור החרדי. התוצאה יכולה להועיל לצעירים חרדים רבים המעוניינים בשיפור רמת חייהם ובהשתלבות בחברה הישראלית – אך מבלי לפגוע באורח חייהם החרדי. רק באופן כזה ניתן יהיה להביא לשגשוגה של כלל החברה הישראלית והמשק בישראל.

*

*

*

חברה

מוסד שמואל נאמן
למחקר מדיניות לאומית

טל. 04-8292329 | פקס. 04-8231889
קרית הטכניון, חיפה 3200003
www.neaman.org.il